

OKUL ÖNCESİ EĞİTİMDE ÇOCUK HAKLARI EĞİTİMİ ÇALIŞMALARINA GENEL BİR BAKIŞ

A General Overview of the Child Rights Training Studies
in Pre-School Education

İnci SADIKOĞLU¹ | Cem TOPSAKAL²

ÖZ: Çocuk hakları, çocukların birey olması, bakıma ve özene gereksinim duyması nedeniyle doğuştan sahip olduğu haklardır. Okul öncesi dönem, çocuk hakları eğitimi açısından önemli bir yere sahiptir. Bu dönemde, çocukların çocuk hakları konusunda bilinçlendirilmesi, gelecekte haklarının farkında olan ve kişilik özelliklerinin pozitif olduğu bir vatandaş olmasına yardımcı olacaktır. Bu zamana kadar yapılan çalışmaların çoğunda ilkökul düzeyindeki çocuklara yer verilmiştir. Oysaki temel alışkanlıkların kazanıldığı dönem okul öncesi dönemdir. Bu araştırma kapsamında okul öncesi eğitim alanındaki bilimsel çalışmalar ve okul öncesi eğitim programları incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda, okul öncesi eğitimde çocuk hakları eğitimi üzerine çok az çalışma olduğu görülmüştür. Çocuk hakları eğitiminin ilk ve temel basamağı olan okul öncesi eğitimde, çocuk hakları bilincinin oluşturulmasında öncelikle çocukların haklarını temel alan bir hak eğitimi programı hazırlanmalı ve aileler, öğretmenler ve çocuklarla iletişim içerisinde olan her birey için çocuk hakları eğitimi verilmesi ile ilgili nitelikli bilimsel çalışmalara daha fazla

ABSTRACT: Child rights are the rights that children have in birth as they are born as an individual and need care. The preschool period has an important place in terms of children's rights education. In this period, making children attain awareness for the child rights would help them become a citizen aware of their rights in the future and have positive personality features. However, most of the work done so far includes primary school children but the period in which basic habits are acquired is the preschool period. In this research, scientific studies and pre-school education programs in the field of pre-school education were examined. As a result of the examinations carried out, it has been seen that there are very few studies on children's rights education in preschool education. A rights education program based on children's rights must first be prepared for the establishment of the consciousness of children's rights in pre-school education, which is the first and basic step of children's rights education. More qualified scientific work on providing children's rights education should be provided for each individual who is in contact with pa-

¹ Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Yönetimi, Teftişi Planlaması ve Ekonomisi Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi E-mail: inci-sadikoglu06@gmail.com

² Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, 53200 Çayeli/RİZE E-mail: cem.topsakal@erdogan.edu.tr, 05062979170

Hakemli Araştırma Makalesi Peer-reviewed Research Article		
Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
12.12.2017	30.12.2017	30.12.2017

yer verilmelidir.

Anahtar Sözcükler: Çocuk hakları, okulöncesi eğitim, çocuk hakları eğitimi.

rents, teachers, and children.

Keywords: child rights, pre-school education, child rights education.

GİRİŞ

İnsan ömrü çocukluktan başlayıp yaşlılığa uzanan bir serüvenden oluşmaktadır. Bu serüvende en önemli rolü üstelenen serüven süreci olan çocukluğun başrolündeki çocuklar ise; gelişimlerinin en hızlı olduğu ve ömür boyu izlerin silinemeyeceği öğrenme yaşantılarına sahip olan dünyanın en masum varlıklarıdır. Gelecek olarak ifade edilen çocuklar, hayata dair ilk deneyimlerin yaşandığı özel bir döneme sahip olan varlıklar olarak birçoğu insanlığın ilk sürecinin izlerini taşıyan ve modern çağa ulaşan farklı tanımlamalara sahip olmuşlardır.

Çocukluk kavramının 16. yüzyıl itibari ile ortaya çıkması ve önem kazanmasıyla beraber 17.yüzyıl çocuklar için özel statülerin sunulmaya başlandığı bir sürece sahip olmuştur. Bu dönemde ilk kez çocuklara masumiyet statüsü katılmaya başlanmıştır. Çocukları yetişkin dünyasından koparan birçok değişiklik hayatlarında ilk kez bu yüzyılda görülmüştür. Önceleri sanatçıların çizdiği resimlerde çocuklar birer küçük kadın ve erkek olarak tasvir edilirken; çocuk tasvirleri sadeleştirilmiştir (Fazlıoğlu, 2007:20).

Aydınlanma Çağı ile birlikte çocukluk; kendi özgün gerçekliği doğrultusunda ele alınabilmiş, çocuk erişkinlerden ayrışabilmiş ve kendi gelişim süreci içinde özgürleşebilmiştir. Rönesans ile birlikte başlayan değişimle beraber 19. yüzyıl çocukların, yetişkinlerden farklı olduğu anlayışının tamamen kabul gördüğü ve 20. yüzyıl ile toplumun geleceğini belirleyen en önemli insan kaynağı olarak değerlendirildiği bir süreç olarak tarihe geçmiştir (Fendoğlu,2000). Modern zamanlar ise çocuklar için “Çocuk Yüzyılı” olarak adlandırılarak tarihte yerini almıştır.

Akyüz’e göre (2016: Önsöz), günümüzde çocuğa bakış açısının geleneksel tutumlara göre değişme yolunda olduğu ve yakın zamana kadar “küçük, eksik, tamamlanmamış bir yetişkin” olarak görülen çocuğun bugünlerde “kendine özgü gereksinimleri, kendi mantığı, kendi ölçüleri olan kusursuz bir varlık” olarak görülmeye baş-

landığı belirtilmektedir. Toplumun geleceğini şekillendirmede etkisi çok olan yeni nesillerin fiziksel ve ruhsal açıdan sağlıklı olmaları, kendi değerlerinin farkında olarak yetişmeleri ve bu değerleri insanlığın yararına kullanabilmeleri, onlara sağlanacak olan koşullarla yakından ilişkilidir (Aral ve Gürsoy, 2001).

Çocuklara kendi değerlerinin ve insanların değerlerinin farkında olacakları koşul ve olanakların sağlanabilmesi için Merey (2016: Önsöz) tarafından da belirtildiği üzere; geleceğin yetişkinleri olan çocukları, küreselleşen dünyada, demokratik toplum sürecinde ve insanların birbirine bağımlı olduğu evrende kendi ayakları üzerinde duran, özgür düşünen ve karar veren bireyler olarak yetiştirmek için çocuk haklarına önem vermenin bir zorunluluk olduğu gerçeği bulunmaktadır.

Çocuk hakları, çocuğun bedensel, zihinsel, duygusal, sosyal ve ahlaki bakımlardan saygınlıkla, sağlıklı bir biçimde gelişebilmesi için hukuk kuralları ile korunan yararlardır. Çocuk hakları, insan haklarının ayrılmaz bir parçasıdır. Çocukların özel gereksinimleri olması nedeniyle ayrı bir çocuk hakları düzenlemesine gerek duyulmuştur (Akyüz, 2000:4). İnsan haklarının doğal bir sonucu olarak karşımıza çıkan çocuk hakları, Akyüz'e göre (2000:3-4), kanunen veya ahlaki olarak dünya üzerindeki tüm çocukların doğuştan sahip olduğu, eğitim, sağlık, barınma; fiziksel, psikolojik veya korunma gibi haklarının hepsini birden tanımlamakta kullanılan evrensel kavramdır.

Çocuk hakları açısından büyük önem taşıyan ve çocuk haklarının korunması konusunda ilk etkili girişim 1923 yılında Eglantyne Jebb tarafından taslağı hazırlanan ve 1924 yılında Milletler Cemiyeti tarafından kabul edilen Cenevre Çocuk Hakları Bildirisidir. Bu bildirge Birleşmiş milletler tarafından kabul edilmiştir (Doğru ve diğerleri, 2012). Çocuk haklarında birey, aile, özel ve resmi kurumlarla hükümetlere yükümlülükler getiren 1959 Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi, ayrıntılı düzenlemelere sahip 1989 Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye temel olmuş, Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme çocukların "İnsan Hakları Bildirgesi" niteliğinde uluslararası belge olmuştur (Musayeva, 2013:2). 14 Eylül 1990 tarihinde Türkiye tarafından imzalanan ve B.M. Genel Kurulu'nda onaylanan Sözleşme 9 Aralık 1994 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanmıştır (Unutkan, 2008:109-110). Çocuk hakları

sözleşmesi, çocukların haklarını en geniş biçimde tanımlayan hukuksal metin olarak belirtilmekte ve sözleşmede yer alan çocuk hakları; yaşamsal haklar, gelişme hakları, korunma hakları ve katılma hakları olmak üzere dört grupta toplanmaktadır. Bu haklarla insan haklarıyla bağlantılı haklar çocuklara da tanınmıştır (Akyüz, 2000:5-6).

Akyüz'e göre (2016:13), çocuk hakları eğitimi; çocuk haklarının yaşama geçmesi, çocukların haklarını kullanmaları ve başkalarının haklarına saygı duyarak yetişmelerinin en etkili yolu olarak ifade edilmekle beraber haklar ve koruma yollarının öğrenilmesini kapsayan ve bunları tutum ve davranışlara dönüştüren insan haklarının ön koşulu bir insan hakkıdır.

Sağlam temellerle gerçekleştirilecek bir çocuk hakları eğitimi hayalinde, bireyin yaşamını bir bina olarak ele alınırsa temelini okul öncesi eğitim oluşturacaktır. Binanın uzun yıllar dimdik ayakta durabilmesi için sağlam atılan bir temele ihtiyacı vardır. Bu temelin oluşturulabilmesi için hazırlanan okul öncesi eğitim programı; okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden çocukların zengin öğrenme deneyimleri aracılığıyla sağlıklı büyümelerini; motor, sosyal ve duygusal, dil ve bilişsel gelişim alanlarında gelişimlerinin en üst düzeye ulaşmasını, öz bakım becerilerini kazanmalarını ve ilkokula hazır bulunmalarını sağlamak amacı ile geliştirilmiştir (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2013:8).

Çocuk hakları, günümüze ve geleceğe ait medeniyet vizyonuna ulaşmak için dünyada çocuk haklarının korunması, savunulması ve geliştirilmesine ilişkin atılacak adımların oluşturduğu bir yolculuk haritasıdır. Bu kapsamda çocuk haklarının, eğitimin en temel unsuru olan okul öncesi eğitim ile çocuklara kazandırılması gerçeği ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle araştırmada; okul öncesi eğitim alanında yapılan çalışmalar incelenerek, okul öncesi eğitim programı ve okul öncesi eğitimi ile ilgili yapılan çalışmalarda çocuk hakları eğitimine yer verilme süreçleri ve bu süreçlerin sonuçları ile ilgili incelemelere yer verilmiştir.

İlk eğitim hayatı olarak okul öncesi eğitim sürecinin çocuğun yaşamına girmesiyle çocukta bilişsel, dil, sosyal duygusal, öz bakım becerileri açıdan sürekli bir değişim ve gelişim söz konusudur. Bu

değişimin olduğu süreçte çocukları hayata hazırlarken Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin ilke ve hükümlerinde yer alan ve temel olarak belirlenmiş hakları benimsemiş, bu hakları yaşamına yansıtabilen, haklarla tutarlı davranışlar gösteren bireyler yetiştirilmesi görevi okul öncesi eğitim kurumlarının öncelikli görevlerindedir. Bu araştırma ile okul öncesi eğitim sayesinde çocuk hakları eğitiminin gerçekleştirilebileceği, okul öncesi eğitimde çocuk hakları eğitimi çalışmaları ile çocuklarda, eğitimcilerde ve ailelerde çocuk hakları ile ilgili temel bilinç oluşturulabileceği ile ilgili farkındalık yaratılması amaçlanmıştır.

Günlük yaşamda, ailede, okulda veya sosyal hayatta birçok hak ihlali yaşanmakta, bunlara karşı çoğunlukla tepkisiz kalınmakta ya da hak arama yollarının karşısında vazgeçme yolu tercih edilmektedir. Bu durum kişiliğinin oluşturulduğu süreçte çocukların hayata haklarının farkında olmadan veya haklarını kullanma durumlarının bilincine varmadan başlamalarını sağlamaktadır. Bu bilgiler ışığında; çocukların okul öncesi çağda çocuk hakları kavramını anlamlandırma düzeyleri, çocuk hakları konusunda ne kadar bilgiye sahip oldukları ve bu bilgileri nasıl öğrendiklerinin farkına varılması, okul öncesi eğitim programı ile en çok farkındalık yaratılan çocuk haklarının belirlenmesi açısından araştırmanın önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu araştırmanın çocuğun yüksek yararının bütün yararlılardan öncelikli olduğunu kabul ederek, yaşama, gelişme, korunma ve görünüşünün alınması hakkı ile ayrımcılığın önlenmesini esas alan, çocuk hakları kültürü temelinde bir çocukluğun yaşandığı Türkiye vizyonu oluşturulması ve bu vizyon doğrultusunda yapılacak çalışmalara bir ön hazırlık süreci taşıyabileceği ve okul öncesi eğitim programı kapsamında çocuk haklarının korunması, desteklenmesi, uygulanması ve geliştirilmesine katkı sağlayarak yeni araştırmalar için yararlı olabileceği düşünülmektedir.

Çocuk hakları ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde; çocuk hakları ile ilgili yapılan bilimsel çalışmaların son yıllarda nitelik olarak giderek azaldığı ve az sayıda yapılan bu çalışmaların ise daha çok betimsel nitelikte gerçekleştirildiği ve en az ise deneysel çalışmalara yer verildiği, çocuk haklarına yönelik görüş ve algı çalışmaları, toplumsal yaşamda çocuk hakları ve ihlalleri ile çocuk haklarına

yönelik tutum çalışmaları konu alanlarına ağırlık verilirken en az çocuk hakları eğitimi konu alanına yer verildiği ve eğitimin ilk basamağı olan okul öncesi eğitimde çok az sayıda çalışma yapıldığı gözlenmiştir.

Çocuk Hakları Eğitimi ve Okul Öncesi Eğitimde Çocuk Hakları Eğitimi

Flowers' a göre (2010:27), insan hakları hakkında ömür boyu süren eğitime başlamak için çocukluk ideal zamandır. Hakların yaşamda yer alması, çocuklar tarafından kullanılması ve haklara saygılı bir gelecek nesil için en etkili yol olan çocuk hakları eğitimidir. Çocuklar, çocuk haklarını kendi yaşamları ile ilişkilendirebilecekleri için insan haklarının temeli olan çocuk hakları eğitimleri önem taşımaktadır (Akyüz, 2016:13).

Çocuk hakları eğitimi; çocuk hakları konusunda gerekli bilgiyi edinmeyi, insan çocuk haklarının uygulandığı ve saygı gösterildiği bir ortamda öğrenilmesini ve çocuk haklarını kullanmak, çocuk haklarını korumak ve çocuğun gelişimsel gereksinimlerini karşılamak konusunda çocuk hakları için duyarlılık oluşturmayı içeren eğitimidir (Males ve Stricevic, 2001). Akyüz'e göre ise (2010:11), çocuk hakları eğitimi; haklar ve koruma yolları konusundaki bilgilerin öğrenilmesini, bunların tutum ve davranışlara dönüştürülmesini kapsayan ve insan haklarının ön koşulunu oluşturan bir insan hakkıdır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde yer alan maddelerin birbiriyle ilişkili olması, insan hakları eğitimine, öğrenmelerin en hızlı gerçekleştiği okul öncesi dönemde çocuk hakları eğitimi ile başlanması, insan hakları eğitiminin hedeflerine ulaşabilmesi açısından son derece önemlidir (Washington, 2010:48).

Hakların, okul öncesi eğitimle başlayarak, ailede ve diğer eğitim kademelerinde verilmesi, bu hakların kalıcı olarak öğrenilmesini ve içselleştirilmesini sağlamada önemlidir. Çocuklara verilen eğitimle, geleceğin büyükleri çocuklar kendi haklarıyla ilgili olarak harekete geçmeyi ve sonrasında ise başkaları için harekete geçmeyi öğrenirler (Covell, 2012:48).

Covell ve Howe (1999:171-183), araştırmalarında çocuk hakları eğitimi alan çocukların hakları konusunda daha bilgili oldukları ve başkalarının haklarına saygı gösterdikleri bulgusuna ulaşmışlardır.

Çocuk hakları eğitiminin, bireylerde haklara saygı duyma tutumlarının geliştirilmesi için gerekli olduğu ve çocukların haklarını daha doğru açıkladıkları sonucuna ulaşımlardır.

Okul öncesi eğitimde gerçekleştirilecek olan çocuk hakları eğitiminin; gelecek nesil için hedeflenen çocuk hakları ve insan hakları bilinçlilik düzeyine sahip olmasında temel etken uygulanan eğitim programlarıdır. Okul öncesi eğitim programı hazırlayıcıları, program süreci ve program uygulayıcıları çocuk hakları temelli bir programın temellerini oluşturarak uygulama sürecini gerçekleştirebilmelidir. Böylece çocuk hakları eğitimi ile; eğitimin ilk ve temel basamağı olan okul öncesi eğitimde çocuk hakları farkındalığı ve bilinci oluşturulabilir, çocuk hakları uygulamaları gerçek yaşamda yerini bulabilir ve çocuklar uzun yıllar hafızalarından silinmeyecek öğrenmelere sahip olarak yaşamlarını devam ettirebilirler.

Çocuk Hakları Eğitimi ve Okul Öncesi Eğitimde Çocuk Hakları Eğitimi İle İlgili Çalışmalar

Özdemir Uluç (2008), çocuk hakları eğitimi bakımından Türk İlköğretim Sistemi'nde ve yabancı ülkelerdeki durumu betimlemek, değişikliklerin ve yeniden yapılanmanın gerekliliğı konusunda öneriler geliştirmek amacıyla gerçekleştirdiğı "İlköğretim Programlarında Çocuk Hakları" adlı çalışmasında; ileri yaşlarda verilen çocuk hakları eğitiminin etkisinin daha küçük yaşlarda başlanan çocuk hakları eğitimine kıyasla daha az olmasına rağmen incelenen programlarda, çocuk hakları ile ilgili kazanım ve konuların dağılımında, yaşın ve çocuğun gelişim durumunun geçerli bir ölçüt olarak ele alınmadığı, programlarda önerilen yapılandırılmamış etkinliklerin çocuk haklarına ilişkin bir kazanımı geliştirmek konusundaki etkililiklerinde kaygı yarattığı ve çocuk hakları eğitiminin zamana yayılmış, tekrarlayan, diğer programlarla ilişkilendirilmiş ve çocuğun yakın çevresi ile başlayan bir program yaklaşımını benimsemiş olması etkililiğini artıran bir etmen olarak programların bazılarında ve bazı konularda bu anlayışın izleri görüldüğü ancak, bu tür bir yaklaşımın sistemli ve tutarlı olarak izlenmediğı sonucuna ulaşmıştır.

Washington (2010), anne ve babaların çocuk haklarına ilişkin görüş, bilgi ve yargılarının ölçülerek ve 5-6 yaş grubunda okul öncesi eğitimine devam eden öğrencilerin kendi haklarının farkındalıkları

belirlenerek, uygulanan okul öncesi eğitim programına ve müfredatına uygun planlı ve etkili bir “Aile Katılımlı Çocuk Hakları Eğitimi Programı” oluşturmak amacıyla gerçekleştirdiği çalışmasında; dört ay boyunca uygulanan “Aile Katılımlı Çocuk Hakları Eğitimi Programı” sonrasında anne-babaların çocuk hakları eğitimi hakkındaki düşüncelerinde program uygulaması öncesine göre anlamlı bir farklılık olduğu ve program öncesinde çocuk haklarının bilinmesine önem vermeyen ailelerin verilen eğitim sonrasında Çocuk Hakları Eğitimi'nin ailelerin bilinçlenmesini sağlama, çocukların gelecekteki yaşantıları için olumlu bir alt yapı oluşturma ve çocuklarda anlayış, barış, hoşgörü, eşitlik kavramlarının kazandırılması açısından önemli olduğu ve eğitim uygulandıktan sonra ailelerinin tümünün çocuk hakları sözleşmesi ve çocuk hakları eğitimi konuda bilgiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Karaman Kepenekçi ve Aslan (2011), Türkiye’de okulöncesi dönem yazınsal çocuk edebiyatı yapıtlarında çocuk haklarının sunulmuş düzeyini ortaya koymak amacıyla gerçekleştirdikleri “Okul Öncesi Döneme Seslenen Kitaplarda Çocuk Hakları” adlı çalışmalarında, okul öncesi dönem çocukları için 2009 yılı içerisinde ilk ya da yeni baskısı yapılmış 81 adet okul öncesi dönem yazınsal nitelikli kitabı incelemiş ve okulöncesi dönem çocuk kitaplarında çocuğun eğitim, bilgi edinme, oyun gibi gelişimsel hakları ile sevgi ve ilgi görme, tıbbi bakım, beslenme, bakım ve aile ile birlikte yaşama gibi yaşamsal haklarının daha fazla yer aldığı, çocuğun her türlü istismar ve ihmalden korunmasını içeren koruyucu haklar ile çocuğun görüşlerini belirtme ve kendini ilgilendiren konularda kararlara katılmasını içeren katılım haklarının daha az yer aldığı sonucuna ulaşmışlardır.

Üner (2011), “Okul Öncesi Eğitim Programındaki 36-72 Aylık Çocuklara Farklılıklara Saygı Eğitimi Kazandırmanın Öğretmen Görüşleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi” adlı çalışmasında; okul öncesi öğretmenlerinin düşüncelerine göre farklılıklara saygı eğitiminin çocuğun tüm gelişim alanlarına katkı sağlamasıyla birlikte çocukların önyargılarını yıkmalarına, kendilerini tanıyıp empati kurmalarına, bilinçli bir farklılık algısı oluşturmalarına, farklı görünen ve davranan kendilerinden farklı deneyimlere sahip olan kişilerle ilişkilerini geliştirmelerine yardımcı olmasına, farklılıklara saygı eğitiminin çocukların kendilerinde olumlu öz değer ve olumlu benlik algısının

geliştirmesini sağlamasına olanak sağlaması ve bunun neticesinde çocukların eleştirel düşünme becerisi kazandığı, fakat farklılıklara saygı eğitiminin okul öncesi eğitim programında sadece sosyal duygusal alan ve bilişsel alanda yer aldığı, birkaç amaç ve sayılı etkinliklerden oluştuğu için başarıyla uygulanmadığı ve öğretmenlerin farklılıklara saygı konusunun günlük rutin etkinliklerin içinde yer verilmesi gerektiği, eğitimi uygulamada gerekli ortamın ve materyallerin zenginleştirilmesi gerektiği ve aile katılımının önemli olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Kaya (2012), okul öncesi öğretmenlerinin çocuk merkezli yaklaşım uygulamalarının değerlendirilmesi amacıyla gerçekleştirdiği çalışmasında; okul öncesi öğretmenlerine yönelik gözlem, görüşme, günlük planların incelenmesi ve ölçeklerden alınan veriler sonucunda okul öncesi öğretmenlerinin okul öncesi eğitim programını çocuk merkezli bir program olarak yorumlamadığı ancak yapılan görüşme, gözlem ve günlük planların incelenmeleri neticesinde okul öncesi öğretmenlerinin etkinliklerin planlanması, uygulanması, değerlendirilmesi ve eğitim ortamının oluşturulması sırasında çocuk merkezli yaklaşımın gerekliliklerini yerine getirmedikleri sonucuna ulaşmıştır.

Musaoğlu (2012:101-104) “MEB 36-72 Aylık Çocuklar İçin Okul Öncesi Eğitim Programının (2006) Çocuk Hakları Açısından İncelenmesi” adlı çalışmasında; Okul Öncesi Eğitim Program Kitabı ve Öğretmen Kılavuz Kitabı’nda, Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin varlığından söz edilmediği, programın öğretmene haklara uygun bir yaklaşımı sergileme noktasında sorumluluk vermediği ve aynı zamanda hak ihlalleri ile ilgili bilinçlendirme yapmadığı sonucunu ulaşmıştır. Ayrıca programda gelişme ve katılım haklarına yaşama ve korunma haklarına göre daha fazla yer verildiği, gelişme haklarından, nitelikli eğitim hakkına yer verilirken ve çocuğun insan hakları ve temel özgürlüklere saygısının geliştirilmesi ile ilgili konulara yer verilmediği, katılım haklarının gerçek anlamda katılımı yansıtmadığı, yaşama hakları ile ilgili olarak çocuklarda kendi sağlıklarını koruma bilinci geliştiren ifadelerin yer aldığına fakat devletin, ailelerin ve öğretmenlerin çocukların sağlığını korumadaki ve gerekli önlemleri almadaki sorumluluklara yer verilmediği, korunma hakları ile ilgili olarak öğretmene, çocuğun hak ihlaline uğradığını gördüğünde ya da şüphe

ettiğinde izleyeceği yol ile ilgili bilgiye yer verilmediği sonucuna ulaşmıştır.

Gültekin Akduman ve Türkoğlu (2013), okul öncesi eğitimi ve okul öncesi eğitimi öğretmenliği programına sahip yükseköğretim kurumlarının müfredatlarını “Çocuk Hakları” dersi boyutunda incelemek ve değerlendirmek, okul öncesi öğretmen adaylarının çocuk haklarına yönelik görüşlerini belirlemek amacıyla gerçekleştirdikleri “Üniversitelerin Okul Öncesi Eğitimi Programlarında “Çocuk Hakları” Dersi ve Öğrenci Görüşlerinin İncelenmesi” adlı çalışmalarında; 175 üniversitenin eğitim programlarının incelenmesi ve 23 okul öncesi öğretmeni ile gerçekleştirdikleri görüşmeler neticesinde, eğitim müfredatlarında çocuk hakları dersine sahip lisans eğitimi veren yirmi iki üniversitenin çocuk hakları içerikli derslerinin tümünün seçmeli olduğu, okul öncesi eğitimi/öğretmenliği yüksek lisans programına sahip üç yükseköğretim kurumu ile okul öncesi eğitimi/ öğretmenliği yüksek lisans programına sahip iki doktora programının ise çocuk haklarına seçmeli olarak yer verdiği, okul öncesi öğretmen adaylarının büyük çoğunluğunun (%86,96) çocuk hakları eğitimi almadığı ve çocukların haklarından en çok eğitim hakkı (%100), oyun ve eğlenme hakkı (%89,69), en az ise katılım hakları (26,09) konusunda bilince sahip oldukları sonucuna ulaşmışlardır.

Kor (2013), okul öncesi öğretmenlerinin çocuk hakları konusundaki görüşlerinin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirdiği çalışmasında; 2011/2012 eğitim öğretim yılında Çanakkale ili merkez ve çevre ilçeleri genelinde resmi okul öncesi eğitim kurumlarında görevli 151 okul öncesi öğretmeninden aldığı veriler doğrultusunda; öğretmenlerin daha önce çocuk hakları eğitimine dair bir eğitim almadıkları, öğretmenlere göre Çocuk Hakları Sözleşmesi’nde yer alan “çocuğun yüksek yararına öncelik tanınması” ile ilgili maddelerin okul öncesi dönemdeki çocukta farkındalık oluşturamayabileceği fakat “çocuğun yaşama, gelişme, sağlık ve eğitim hakkı” ile ilgili maddelerin bu farkındalığı oluşturabileceği, öğretmenlerin öğretim sürecinde çocuk haklarını dikkate aldıkları ve Çocuk Hakları Sözleşmesi’nde yer alan maddeler hakkında bilgi sahibi olmaları ve çocuk haklarının farkındalığına ilişkin görüşlerinde eğitim durumu ve hizmet süresi değişkenine göre anlamlı farklılık olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Göle (2014), okul öncesi öğretmenlerinin nitelikli bir okul öncesi eğitim programında bulunması gereken özelliklere ilişkin görüşlerinin incelenmesi amacıyla, 2013-2014 eğitim öğretim yılında Afyonkarahisar il merkezinde MEB’de görev yapan, 181 okul öncesi öğretmeni ile gerçekleştirdiği çalışmada; okul öncesi öğretmenlerinin nitelikli bir okul öncesi eğitim programında bulunması gereken özellikler arasında oldukça önemli olarak ifade ettikleri özelliğin çocuk haklarının temel düşüncelerinden biri olarak ifade edilebilecek olan bütün çocuklara eşit derecede saygı göstermesi gerekliliği olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Gürkan ve Koran (2014), 2013 yılında uygulanmaya başlanan Okul Öncesi Eğitim Programı’nda çocuğun katılım hakkına doğrudan ve dolaylı olarak yer verilme durumunu analiz etmeyi amaçladıkları “36-72 Aylık Çocuklar İçin Okul Öncesi Eğitim Programının Çocuğun Katılım Hakkına Yer Verme Durumu Açısından İncelenmesi” adlı çalışmalarında; programda çocuğun katılım hakkını olumsuz ele alan ifadelerin yer almadığı, açıklamalarda çocuğun katılım hakkının göz ardı edilmesi durumunda onun gelişiminde ve ileriki yaşamında ortaya çıkabilecek durumlarla ilgili öğretmenlere yol gösterecek bilgilerin yer almadığı, programın temel ilke ve özelliklerinin çok az çoğunlukta doğrudan katılım hakkına yer verdiği, katılım hakkına en çok sosyal duygusal gelişim alanında yer verildiği psikomotor gelişim alanı içerisinde ise hiç yer verilmediği, programın temel özelliklerinin ise büyük çoğunlukla katılım hakkının niteliklerinden “gönüllü, saygılı, ilgili ve kapsayıcı” niteliklerini içerdiği sonucuna ulaşmışlardır.

Arslan Cansever ve Bilir Seyhan (2015), okulöncesi çocukları için hazırlanmış pano tasarımlarının tanıtımı amacıyla gerçekleştirilen “Okulöncesi Dönem Çocukları İçin Hazırlanmış “Çocuk Hakları” Temalı Pano Uygulamaları (Pilot Çalışma)” adlı çalışmalarında, okul öncesi öğretmen adayları tarafından öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı dersi kapsamında geliştirilen on iki adet çocuk hakları bilgilendirme panosunun; çocukların bilişsel gelişimlerine katkıda bulunarak hayal dünyalarını genişleteceği ve çocuk hakları farkındalığı yaratarak öğretmen adaylarının çocuk hakları konusunu içselleştirmelerine katkı sağlayacağı sonucuna ulaşmışlardır.

Baydar ve Yazıcı (2015), 60-72 aylık çocukların çocuk haklarına ilişkin algısını belirlemek amacıyla gerçekleştirdikleri “60-72 Aylık

Çocukların Çocuk Haklarına İlişkin Algılarının Resim Yoluyla İncelenmesi” adlı çalışmalarında, 2014-2015 eğitim öğretim yılında Ankara il merkezindeki MEB bünyesindeki bağımsız anaokullarına devam eden 70 çocuktan aldıkları veriler doğrultusunda; çocukların büyük çoğunluğunun resimlerinde gelişme hakkına (oyun ve eğlence, vicdan ve düşünce özgürlüğü eğitim, dinlenme ve bilgi edinme hakkı), yarısından fazlasının yaşama hakkına (beslenme ve bakım gibi temel gereksinimlerin karşılanması hakkı), yarısına yakınının korunma hakkına (fiziksel ve duygusal istismar, ihmal ve sömürü), bir kısmının ise katılım hakkına (kendisini ilgilendiren konularda karar alma ve görüşlerini açıklama hakkı) yönelik ifadelere yer verdikleri sonucuna ulaşmışlardır.

Çalışkan, Sağlam ve Ulutaş (2015), “Bebeklik Döneminde Çocuk Hakları” adlı çalışmalarında, bebeklik dönemindeki çocukların sağlık hizmetlerinden yararlanma, ebeveynleri ile yeterli iletişim kurabilme, saldırı ve savaş tehdidinden korunma, yer değiştirmek zorunda bırakılmama gibi hakların ulusal ve uluslararası alanda bebeklik farklı biçimde ihlal edildiği sonucuna ulaşmışlardır. Hakların ihlalinin önüne geçebilmek için dünya genelinde; çocukların haklarını güvenceye alan uluslararası metinlerin bütün ülkeler tarafından çocuklar arasında ayırım gözetilmeksizin uygulanması, savaş ve çatışma ortamlarında çocukların korunmasında bağlayıcı yasal yaptırımların artırılması, uluslararası kuruluşlar ile çocukların bebeklikteki gelişimsel ihtiyaçlarının karşılanabilmesi ve medyanın etkili kullanılması konusundaki çalışmaların artırılması gerekliliği ve ulusal anlamda ise yasal düzenlemelerle ilgili ülke genelinde farkındalığın artırılması, bebeklik dönemindeki çocukların ve ailelerinin gelişimsel açıdan kritik önemdeki ihtiyaçların devlet güvencesine alınması, toplumsal anlamda eğitim çalışmalarının artırılması ve akademik alanda yapılacak çalışmalarda bebeklik dönemindeki çocukların haklarına yer verilmesinin yararlı olacağını belirtmişlerdir.

Dinç (2015), beş-altı yaş aralığında çocuklara sahip ebeveynlerin çocuk haklarına ilişkin görüşlerini, çocuk hakları eğitimi uygulamalarını ve uygulamalarında karşılaştıkları sorunları ortaya çıkarmak amaçlarıyla gerçekleştirdiği “Okulöncesi Eğitim Kurumuna Devam Eden Çocukların Ebeveynlerinin Çocuk Hakları Eğitimi Konusundaki Görüşleri” adlı çalışmasında; Mili Eğitim Bakanlığı’na bağlı

tam gün eğitim yapan bağımsız anaokullarında bulunan yirmi sınıftan gönüllü olarak katılımı gerçekleşen 20 veliden aldıkları veriler doğrultusunda, ebeveynlerin çoğunluğunun öncelikli çocukların görüşlerini ifade etme haklarına önem verdikleri ve evde çocuk hakları eğitimine yönelik gerçekleştirdikleri uygulamalarda çocuklarla konuşma, aile ortamında yaparak yaşayarak öğrenme olanakları sunma, model olma yollarını seçtikleri ve ebeveynlerin başta katılım hakkı olmak üzere çocukların yaşama, gelişim ve korunma haklarında bilgi sahibi oldukları fakat aile ortamında çocuk haklarını nasıl uygulayabilecekleri konusunda bilinçlendirilmeye gereksinimleri olduğu ve okulöncesi eğitim kurumlarında gerçekleştirilecek çeşitli etkinlikler yoluyla hem kendileri hem de çocukları için çocuk hakları eğitimi verilmesinin gerekliliğin belirtildiği sonucuna ulaşmıştır.

İş (2015), okul öncesi ve sınıf öğretmenlerinin 2013 okul öncesi eğitim programındaki kazanımların gerçekleşme düzeyine yönelik algılarını saptamak amacıyla gerçekleştirdiği çalışmada; okul öncesi öğretmenlerinin okul öncesi eğitim programında, çocuk haklarının da içerisinde yer aldığı sosyal gelişim ile ilgili kazanımları ve kazanımlara yönelik etkinlikleri yeterli buldukları ve bu kazanımları gerçekleştirebilmeleri için çocuklara farklı etkinliklerle beraber uygulamalar yaptıkları sonucuna ulaşmıştır.

Koran (2015), okul öncesi ve ilkokullarda görev yapan öğretmenlere yönelik düzenlenen çocuk hakları ve hak ihlalleri eğitiminin öğretmenlerin görüşleri doğrultusunda değerlendirilmesi amacıyla gerçekleştirdiği “Öğretmenlere Yönelik Çocuk Hakları ve Hak İhlalleri Eğitiminin Değerlendirilmesi Üzerine Nitel Bir Çalışma” adlı çalışmada; eğitime katılan öğretmenlerin eğitim sonucunda, çocuk hakları ve hak ihlalleri konusunda bilgi edinerek bu eğitim aracılığı ile eğitim ortamlarında kendileri tarafından hak ihlali içeren davranışlar ile ilgili farkındalık geliştirdiği ve okul ortamlarında çocuk koruma politikalarının eksikliklerinin fark edildiği ve öğretmenlerin eğitim sürecinde edinilen bilgileri hakların öznesi konumundaki çocuklara öğretmeye istekli olmasının yanı sıra bu konudaki eğitim ihtiyaçlarının devam eden bir olgu olarak görüldüğü sonucuna ulaşmıştır.

Akgül Alak (2016), MEB tarafından okul öncesi eğitim kurumlarına eğitim materyali olarak gönderilen Pamuk Şekerim I ve Pamuk Şekerim II kitaplarının, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) 2013 Okul Ön-

cesi Programı (OÖEP)'nin hedeflerini karşılayacak nitelikte olup olmadığını belirlemek amacıyla gerçekleştirdiği “Pamuk Şekerim I-II Kitaplarının MEB Okul Öncesi Eğitim Programı (2013) Açısından İncelenmesi” adlı çalışmada; MEB 2013 OÖEP sosyal ve duygusal gelişim alanı kazanım ve göstergelerine Pamuk Şekerim I-II kitaplarındaki çalışma sayfalarında yer verilme durumu incelenmiş ve Pamuk Şekerim I-II kitaplarındaki çalışma sayfalarında; sosyal ve duygusal gelişim alanı 2. kazanımına (Ailesiyle ilgili özellikleri tanıtır.) 2 kez (% 40), 8. kazanımına (Farklılıklara saygı gösterir.) 1 kez (% 20), 9. kazanımına (Farklı kültürel özellikleri açıklar.) 1 kez (% 20) ve 12. kazanımına (Değişik ortamlardaki kurallara uyar.) 1 kez (% 20) yer verildiği bulgusuna ulaşılmıştır. Kendine ait özellikleri tanıma ve kendini yaratıcı yollarla ifade etme, kendisinin ve başkalarının haklarını koruma, bir olay ya da durumla ilgili duygularını ifade etme başta olmak üzere diğer bütün kazanımların ise Pamuk Şekerim I-II kitaplarındaki çalışma sayfalarında hiç yer almadığı sonucuna ve MEB 2013 OÖEP kazanımları ağırlıklı olarak bilişsel gelişim alanı (% 33,33), sosyal ve duygusal gelişim alanı (% 26,99) ve dil gelişimi alanı (% 19,04) üzerine yoğunlaşırken; Pamuk Şekerim I-II kitaplarındaki çalışma sayfalarının dil gelişimi alanı (% 37,60), bilişsel gelişim alanı (% 32,67) ve motor gelişim alanı (% 29,03) üzerine yoğunlaştığı sonucuna ulaşılmıştır.

Arslan Cansever ve Bilir Seyhan (2016), öğretmen adayları tarafından çocuk hakları teması çerçevesinde tasarlanmış olan veli bilgilendirme panolarının tanıtımını amaçlayan “Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Hazırladığı “Çocuk Hakları” Temalı Veli Bilgilendirme Panolarından Örnekler” adlı çalışmalarında; öğretmen adaylarının velilere ne şekilde ulaşabileceklerine dair farkındalık kazandıkları, hangi nitelikteki materyallerin velilere hitap edebileceği ve onlara nasıl ulaşabilecekleri konusunda bilişsel süreç kazanımlarına sahip oldukları ve çocuk hakları temasında panoların hazırlanması ile öğretmen adaylarının çocuk hakları ile farkındalık kazanarak ailelerin çocuk hakları ile ilgili bilinçlendirilmesini sağladığı sonucuna ulaşmışlardır.

Balbağ, Gültekin ve Gürdoğan Bayır (2016), çocuk haklarına ilişkin farklı sosyo-ekonomik düzeylerden gelen çocukların algılarını kendilerinin ifadeleriyle ortaya koymak amacıyla gerçekleştirdikleri

“Haklarımız Var: Çocukların Gözünden Çocuk Hakları” adlı çalışmalarında; öğrencilerin çocuk haklarında eğitim daha sonra ise oyun ve eğlenme hakkına yer verdikleri; eğitim hakkına üst sosyoekonomik düzey öğrencilerin oyun ve eğlenme hakkına ise alt sosyoekonomik düzey öğrencilerin yer verdiği, kimliği yalnızca alt sosyoekonomik düzey öğrenciler bir hak olarak görürken, seyahati ise yalnızca üst sosyoekonomik düzey öğrencilerinin hak olarak gördükleri, söz hakkına ve seçme hakkını ise üst sosyo-ekonomik düzeydeki öğrencilerin yer verdikleri, öğrencilerin çocuk hakları bağlamında farklı yaşam koşullarını sorun olarak gördükleri, çocuk haklarının uygulanmasında şiddeti engelleme önerisinin getirildiği ve çocuk haklarına ilişkin sözleşmede yer alan katılım hakkı kapsamındaki haklara en az yer verildiği sonucuna ulaşmışlardır.

Sildir (2016), okul öncesi döneme yönelik hikâye kitaplarının MEB 2013 okul öncesi eğitim programında yer alan sosyal-duygusal alan gelişimle ilgili kazanımları desteklemeleri yönünden incelenmesi amacıyla gerçekleştirdiği çalışmasında; Amasya İl Merkezi’nde bulunan 22 farklı okulda 2014-2015 eğitim öğretim yılında kitap merkezlerinde içerisinde tek bir öykü barındıran toplam 300 hikâye kitabını incelemiş ve “Kendisinin ve başkalarının haklarını korur.” kazanımının %1,21 temsil edilme oranıyla kazanımlar arasında son sıralarda yer aldığı sonucuna ulaşmış ve kişinin haklarını bilen, bunları koruyabilen ve başkalarının haklarına saygı gösterebilen bir birey olması durumunun eğitimin en önemli hedeflerinden biri olduğunu ve bu kazanıma hikâye kitaplarında düşük oranda yer verilmesinin oldukça düşündürücü olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu kazanıma ait “Haksızlığa uğradığında neler yapabileceğini söyler.” göstergesini temsil eden tüm ifadelerin yan karakterler tarafından gerçekleştirildiği, ana karakterlerin hiçbir söz ya da davranışının bu göstergeyi temsil etmediği sonucuna ulaşmıştır.

Şimşek (2016), çocuk haklarının gelişimine katkı sağlanması için çocuk haklarının ve ihlallerinin boyutlarını göz önüne sermek, çocuk hakları gelişimini gözlemlemek ve değerlendirmek amacıyla gerçekleştirdiği “Türkiye’de 2005 Yılı Sonrası Çocuk Haklarının Gelişimi” adlı çalışmasında; çocukların güvenle yaşayıp büyüyebileceği sağlıklı bir ortamın sağlanabilmesi için; algıda niteliksel değişimin sağlanması, toplumun bütün kesimlerinin çocuk hakları ihlallerinin

hem çocuklar hem toplum üzerindeki olumsuz etkileri hakkında yeterince bilinçlenmesi ve çocuk haklarına saygı kültürünün toplumun tüm katmanlarına ve dokusuna nüfuz edilmesi gerekliliğini belirtmiştir.

Arslan Cansever ve Bilir Seyhan (2017), okul öncesi öğretmenliği bölümünde eğitim gören okul öncesi öğretmen adaylarının çocuk haklarına ilişkin algılarının incelenmesi amacıyla gerçekleştirdikleri “Öğretmen Adaylarının Çocuk Haklarına İlişkin Algılarının Materyal Tasarımları Ve Görüşleri Çerçevesinde İncelenmesi” adlı çalışmalarında; Çocuk Hakları Sözleşmesi temel alınarak okul öncesi öğretmen adayları tarafından yedi hafta ve yirmi sekiz saat süren atölye çalışmaları sonucunda hazırlanan çocuk hakları panolarının; okul öncesi öğretmen adaylarının süreç odaklı çalışma yapma ile çocuk hakları ve materyal geliştirme konularında deneyim kazandıkları ve tüm bu uygulama süreçlerinin neticesinde elde edilen bilgilerin öğretmen adayları ve araştırmacılar için eğitsel bir değer taşıdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Çelikgöz ve Leblebici (2017), öğretmen adaylarının çocuk haklarına yönelik tutumlarını ve bu tutumlar üzerinde etkili olabilecek faktörleri belirlemek amacıyla gerçekleştirdikleri “Öğretmen Adaylarının Çocuk Haklarına Yönelik Tutumları” adlı çalışmalarında; öğretmen adaylarının genel olarak çocuk haklarına yönelik tutumlarının yüksek olduğu, kadın öğretmen adaylarının çocuk haklarına yönelik tutumlarının erkeklere oranla daha olumlu olduğu, kardeş sayısı fazla olan, Çocuk Hakları Sözleşmesi’ni okuyan ve lisans düzeyinde çocuk hakları dersi almış olan öğretmen adaylarının çocuk haklarına yönelik tutumlarının daha olumlu olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Dündar ve Hareket (2017), Türkiye’de çocuk hakları bağlamında yapılan lisansüstü tezlerin araştırma eğilimlerinin incelenmesi amacıyla gerçekleştirdikleri çalışmalarında, Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi sitesinde; çocuk, çocuk hakları, çocuk hakları eğitimi, çocuk ve hak anahtar sözcükleri ile yaptıkları tarama neticesinde; araştırmacılar tarafından çocuk hakları bağlamında gerçekleştirildiğine karar verilen 133 lisansüstü tezin incelemeleri sonucunda; tez çalışmalarının en çok en doküman ve diğer (%29.8) örneklem kategorisinde ikinci ilköğretim (%18.5) düzeyinde ve üçüncü sı-

rada ise ilkokul düzeyinde ki (%15.7) örneklem grupları ile çalışmaların gerçekleştirildiği okul öncesinin ise (%5.6) ile yedinci sırada yer aldığı ve tez çalışmalarının çoğunlukla; çalışan çocuklar, çocuk suçluluğu ve çocuk ihmali ve istismarı konu eksenlerinde gerçekleştirildiği sonucuna ulaşmışlardır.

Şallı (2017), “Okul Öncesi Öğretmenlerinin Çocuk Hakları İle İlgili Görüşleri” adlı çalışmasında; İstanbul ilinin farklı ilçelerinden MEB bünyesinde resmi okul öncesi eğitim kurumlarında görev yapan 15 okul öncesi öğretmeniyle gerçekleştirilen görüşmeler sonrasında, öğretmenlerin tamamının çocuk hakları konusunun çok önemli olduğu ve yaşadıkları ülke bazında bu konuya yeterince önem verilmediğini düşündükleri, okul öncesi öğretmenlerin büyük çoğunluğunun okul öncesi dönem çocuklarının çocuk hakları konusunu önemli olarak belirtmesine rağmen eğitim etkinliklerinde çocuk hakları ile ilgili etkinliklere yer vermedikleri ve yine büyük çoğunluğunun çocuk hakları alanında aile ile işbirliği içerisinde olmadığı, öğretmenlerin çocuk hakları farkındalığı için okul içi seminerler, aile bilgilendirme toplantıları ve sosyal medya ile yapılan kısa video ve reklam gibi etkinliklerin etkili olacağını belirttikleri sonucuna ulaşmıştır.

Aydınlık (2017), okul öncesi eğitim öğretmenlerinin çocuk haklarına yönelik tutumlarının okul öncesi öğretmen adaylarının tutumlarından farklı olup olmadığını belirlemek ve okul öncesi öğretmen adayları ile okul öncesi öğretmenlerinin çocuk haklarına ilişkin tutumlarını cinsiyete göre incelemek amacıyla gerçekleştirdiği “Çocuk Haklarının Gelişiminde Okul Öncesi Eğitimin Yeri Ve Önemi: “Ankara Örneği”” adlı çalışmasında; Orta Doğu Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi’nin Okul Öncesi Öğretmenliği Bölümü lisans programı 1. ve 4. sınıflarında eğitim gören ve araştırmaya katılmaya gönüllü olan 66 öğrenci ve Ankara ili Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı çeşitli okullarda görev yapmakta olan ve araştırmaya katılmaya gönüllü olan 80 okul öncesi öğretmeni ile çalışmıştır. Katılımcılardan elde edilen veriler doğrultusunda araştırmacı; okul öncesi eğitim programı öğrencilerinin tutumlarının okul öncesi öğretmenlerine oranla daha olumlu olduğu ve bu duruma öğrencilerin öğrenim süreçlerinde çocuk haklarına yönelik farkındalık kazanmalarına olanak sağlanmış olmasının yol açtığı ve cinsiyetin çocuk haklarına yönelik tutumlarda farklılığa yol açmadığı sonucuna ulaşmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çocuklarımız geleceğimiz olduğu için donanımlı yetiştirilmelidir. Böylece aydınlık bir geleceğe sahip olunabilir. Aydınlık bir geleceğin temeli ise kişinin kendisine saygısı ve dünyaya saygısının kazandırılacağı haklar eğitimidir. XX. yüzyılın “Çocuk Yüzyılı” olarak adlandırılmasıyla beraber, ‘çocuğa ve çocukluğa yeni bir bakış açısı’ oluşmuş ve çocukların bazı haklara sahip olduğu gerçeğini ön plana çıkarmıştır. XXI. yüzyıla gelindiğinde ise çocukların hala bir “birey” olarak görülmediği zamanlar ve olaylarla karşı karşıya kalılabilmektedir. Çocuklar kimileri tarafından haklarını talep edecek düzeyde bir olgunlukta görülmemekte kimileri tarafından ise haklarını koruyamayacak kadar zayıf niteliklere sahip olarak görülmektedirler. Bu durum ise çocuk haklarının eğitiminin gerekliliği ve önemini gözler önüne sermektedir.

Çocukları hakları ile ilgili bilinç kazandırma sürecine, öğrenmelerin en hızlı olduğu okul öncesi dönemde, çocuk hakları eğitimi ile başlanması insan haklarına saygılı bireyler yetiştirilmesi ve çağdaş demokratik toplumların oluşabilmesi açısından son derece önemlidir. Çocuklar ilk kez okul öncesi eğitim kurumlarında planlı ve programlı olarak toplumsallaşma sürecini yaşarlar. Bu süreçte çocuklar, topluma uyum için gerekli bilgi ve becerilerin yanı sıra demokratik tutum ve davranışlar ile haklar ile ilgili davranışları kazanmaya çalışırlar. Okul öncesi dönemde çocuk haklarının kazandırılması çocukların ileride haklarını bilen birer vatandaş olmalarının yanı sıra olumlu kişilik özellikleri oluşturmalarını sağlar. Bu dönemde, çocuk haklarının kazandırılmasıyla çocuklar, istekleri, gereksinimleri ve hakları arasındaki farkı, bütün çocukların aynı haklara sahip olduğunu, çocuk haklarına ilişkin ihlal durumlarını ve kendi haklarını kullanma durumlarının başkalarının haklarını kullanma durumlarını etkilediğini kavrar. Bu süreçte çocukların yetişkinlerden farklı gereksinimleri olduğu, çocukların gereksinimleri ile haklarının ilişkili olduğu bilinci kazandırılmalı ve bu sürecin her adımında gerçek yaşam ile özdeşleşmiş çalışmalar yer verilmelidir. Bu anlamda Çocuk Hakları Sözleşme’sinin temel alındığı bir çocuk hakları eğitimi sunulması bu gelişim yolundaki en önemli adım olacaktır.

Bu bilgiler ışığında; çocukların okul öncesi çağda hak kavramını ve çocuk hakları kavramını anlamlandırma, çocukların çocuk hakları konusunda ne kadar bilgiye sahip oldukları ve bu bilgileri ne şekilde öğrendikleri, çocukların davranışlarına çocuk haklarının nasıl yön verdiği, okul öncesi eğitim programı ile en çok farkındalık yaratılan çocuk haklarının neler olduğunun belirlenmesi için bu alandaki bilimsel çalışmalar ve okul öncesi eğitim programı incelenmiştir. Çocuğun yüksek yararının bütün yararlardan öncelikli olduğunu kabul ederek, yaşama, gelişme, korunma ve katılım hakkı ile ayrımcılığın önlenmesini esas alan, çocuk hakları kültürü temelinde bir çocukluğun yaşandığı Türkiye vizyonu oluşturulması ve bu vizyonun geliştirilmesi doğrultusunda yapılacak çalışmalara ışık tutacak ve okul öncesi eğitim programı kapsamında çocuk haklarının korunmasına, desteklenmesine, uygulanmasına, geliştirilmesine katkı sağlayacak ve yeni araştırmalar için yararlı olabilecek bilgilerin sunulmasıyla beraber; çocuklar için önemli olan “çocuk haklarının” okul öncesi eğitimde nasıl yer aldığı araştırılmaları ve okul öncesi eğitim programları verileri ile sunulması okul öncesi eğitimde çocuk hakları eğitimine genel bir bakışın oluşturulması ile bu alandaki gereksinimlerle alana ışık tutabilecek yeni önerilerde bulunulmuştur.

Çocuk hakları eğitiminin her çocuğun düzeyine uygun olarak ve nitelikli olarak gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Ağaç yaşken eğilir, atasözünden yola çıkılacak olursa bu eğitimin ilk kademelerden başlanarak çocuklara sunulması gerekmektedir. İleri yaşlarda verilen çocuk hakları eğitiminin etkisinin daha küçük yaşlarda başlanan çocuk hakları eğitimine kıyasla daha az olması (Uluç, 2008), eğitim programları hazırlanırken temel alınacak göstergeler arasında yer almalıdır.

Çocukların ilk öğretmenleri olan anne ve babalarının, çocukların sağlıklı bir gelişim sürecine sahip olmaları ve temel öğrenmeleri gerçekleştirmelerinde ki önemi büyüktür. Ailelere bu süreçte verilecek olan çocuk hakları eğitimi ise hem anne babaların bilinçlenmesini sağlayacak hem de çocukların kendi haklarını öğrenmelerine olanak tanıyan bir kapı açılacaktır, Çocuk Hakları Eğitimi okul öncesi çağda çocuğu olan ailelerin almasıyla aileler ve çocuklar çocuk hakları konusunda bilinçlenecek, çocukların gelecekteki yaşantıları için olumlu bir alt yapı oluşturulacak ve çocuklarda anlayış, barış, hoş-

görü, eşitlik kavramlarının kazandırılması açısından ilk ve önemli yaşantılar elde edilerek (Washington, 2010) sağlıklı bir gelecek neslin temelleri oluşturulacaktır. Bu anlamda bilinç sahibi birçok aile olmakla beraber, aile ortamında çocuk haklarını nasıl uygulayabilecekleri konusunda desteğe ihtiyaç duyuyor ve okulöncesi eğitim kurumlarında gerçekleştirilecek çeşitli etkinlikler yoluyla hem kendileri hem de çocukları için çocuk hakları eğitimi verilmesinin gerekliliğini belirterek (Dinç, 2015), okul öncesi eğitimde çocuk hakları eğitimine yer verilmesinin önemini ortaya çıkarmaktalar.

Çocuk hakları eğitimlerini uygulayacak olan; geleceğin öğretmenleri öğretmen adaylarının ve kutsal bir mesleğin yürütücüleri olan öğretmenlerin çocuk hakları ve çocuk hakları sözleşmesi ile ilgili tam anlamında bir bilgiye sahip olmaları için çocuk hakları eğitim sürecinden geçmelidirler. Eğitimlerle öğretmenlerin, çocuk hakları konusunda bilgi edinerek bu eğitim aracılığı ile eğitim ortamlarında kendileri tarafından hak ihlali içeren davranışlar ile ilgili farkındalık geliştirmesi (Koran, 2015), eğitim sürecinin yürütülmesi ve gerçekleştirilmesi rolüne sahip öğretmenlerle çocuk hakları eğitiminin nitelikli olarak gerçekleştirilmesini sağlayacaktır.

Öğretmenlerin çocuk hakları ile ilgili bilinç kazanmaları için, öğretmenlik mesleğini öğrenirken içerisinde buldukları eğitim sürecinde çocuk hakları ile ilgili dersler almaları gerekmektedir. Okul öncesi öğretmen adaylarının büyük çoğunluğunun çocuk hakları eğitimi almayarak ve çocukların haklarından en çok eğitim hakkı ile oyun ve eğlenme hakkının bilincinde olduğu ve aslında en önemli hak olan çocukların katılım hakları konusunda bilince sahip olmaları (Gültekin Akduman ve Türkoğlu, 2013), yetiştirdikleri yüzlerce çocuğun haklarının bilincinde olmayarak hayatlarının ilk eğitim süreçlerini tamamlamalarına yol açacaktır. Çocuk Hakları Sözleşmesi'ni okuyan ve lisans düzeyinde çocuk hakları içeriği ile ilgili ders almış olan öğretmen adaylarının çocuk haklarına yönelik tutumlarının daha olumlu olması (Çelikköz ve Lelebici, 2017), öğretmenlerin eğitim süreçlerinde aldıkları çocuk hakları dersinin işlevlerini ve etkilerini gözler önüne sermektedir.

Okul öncesi eğitimde öğretmenlere sunulan yol haritası olan Okul Öncesi Eğitim Programının, 2013 yılında çocuk hakları ve Çocuk Hakları Sözleşmesini de içerecek şekilde revize edilmesi bu an-

lamda atılan büyük bir adımdır. 2013 Okul Öncesi Eğitim Programını uygulayan okul öncesi öğretmenlerinin çocuk haklarının da içerisinde yer aldığı sosyal gelişim ile ilgili kazanımları ve programda yer alan kazanımlara yönelik etkinlikleri yeterli bulduklarını ifade ederken (İş, 2015), 2006 Okul Öncesi Eğitim Programını uygulayan öğretmenler farklılıklara saygı eğitimini; okul öncesi eğitim programında çok az yer alması ve birkaç amaç ile sayılı etkinliklerden oluşması nedeniyle başarıyla uygulayamadıklarını belirtmişlerdir (Üner,2011), ayrıca programda gelişme ve katılım haklarının yaşama ve korunma haklarına göre daha fazla yer verilmesi, yaşama hakları ile ilgili ailelerin ve öğretmenlerin çocukların sağlığını korumadaki ve gerekli önlemleri almadaki sorumluluklara yer verilmemesi, korunma hakları ile ilgili olarak öğretmene, çocuğun hak ihlaline uğradığını gördüğünde ya da şüphe ettiğinde izleyeceği yol ile ilgili bilgiye yer verilmemesi (Musaoğlu, 2012), iki program arasındaki nitelik ve içerik farkını ortaya koymaktadır.

Okul öncesi eğitimde öğretmenlerin yol haritası; 2013 Okul Öncesi Eğitim Programının çocuğun katılım hakkının göz ardı edilmesi durumunda onun gelişiminde ve ileriki yaşamında ortaya çıkabilecek durumlarla ilgili olarak öğretmenlere yol gösterecek bilgilerin programda yer almaması, katılım hakkının bazı gelişim alanlarında hiç yer bulmaması (Gürkan ve Koran, 2014), programın uygulanma sürecine dair çocuk haklarını hayata geçirecek öğelere yer verilmesi gerekliliğini ve programın güncellenmiş çocuk hakları niteliklerinin geliştirilebileceğini göstermektedir. Okul öncesi eğitimde çocukların eğitim süreçlerini desteklemesi için onlara sunulan Pamuk Şekerim I-II kitaplarının ise, kendisinin ve başkalarının haklarını korumayı da içeren çocuk hakları temalı kazanımları içeren sosyal gelişim alanı kazanımlarının yeterli oranda olmaması (Akgül Alak, 2016), çocukların çocuk hakları ile ilgili farkındalık kazanmalarına destek olamamaktadır.

Okul öncesi eğitim alan çocukların geleceğin sanatçılarına ilham olacak resimleri incelendiğinde; büyük çoğunluğunun resimlerinde gelişme hakkına, bir kısmının yaşama ve korunma hakkına ve çok az bir kısmının ise katılım hakkına yer vermeleri (Baydar ve Yazıcı, 2015), eğitim sürecinde çocuk haklarının çok fazla yer almadığının göstergesi niteliği taşımaktadır. Okul öncesi çocuğunun en temel

öğrenme ve eğlenme kaynağı olarak dile getirilen kitaplar ise; onların birçok farklı bilgiye erişmesini sağlayacak kendileri küçük içerikleri kocaman dostlardır. Bir anaokulu kütüphanesinde yer alan kitapların; kişinin haklarını bilen, bunları koruyabilen ve başkalarının haklarına saygı gösterebilen birey olmasının temeli olacak kavramlara yer vermeyecek kitaplar içermesi (Sildir, 2016); bir eğitim sürecinde gerçekleştirilen birçok etkinlikten daha değerli olan haklar eğitiminin niteliğini olumsuz olarak etkileyecektir. Çocuklara sunulacak kitaplar belirlenirken içerikleri itina ile incelenmelidir. Okul öncesi döneme seslenen kitaplarda çocuk hakları daha genel anlamda yaşamsal ve gelişimsel hakları içermekte ve koruyucu haklar ile katılım hakları ise az oranda içermektedir (Karaman Kepenekçi ve Aslan, 2011), oysa ki bu haklar çocuklara en küçük yaşlarda kazandırılacak en temel haklardır ve kitaplar da çocuklara öğrenmenin kapılarını açan bir anahtardır.

Çocuklar geleceğe açılan kapılar ve bu kapıların açılması için bilim ve eğitim haritaları kullanılması ve kapıları açacak anahtarlara sahip olunması gerekmektedir. Bu anlamda; okul öncesi eğitimde sunulacak nitelikli çocuk hakları eğitimi için önce çocukların hakları ile ilgili farkındalıklarını ölçen araştırmalar yapılmalı, daha sonra ise en başta çocukların olmak üzere, ailelerin, öğretmenlerin, hukukçuların, sosyal hizmet uzmanlarının, pedagoğların kısaca çocuğa dair yaşantısı olan değerli kişilerin de görüşleri alınarak çocuk hakları ile ilgili eğitim programları hazırlanmalı ve bu eğitim programları medya ve büyük çaplı seminerler aracılığı ile ailelere ve öğretmenlere tanıtılmalıdır. Bu sürece kadar yapılan okul öncesi eğitimde çocuk hakları eğitimine yönelik içerik taşıyan bilimsel çalışmalar çocuk hakları eğitimine ışık tutmaktadır. Bu ışığın daha da güçlenerek bütün çocukların gülen yüzlerinin ve gözlerinin ortaya çıkarılmasını sağlayacak düzeye gelebilmesi, okul öncesi eğitimde çocuk hakları eğitimine yönelik yeni çağa uygun ve çocukların çocukluğunu tam anlamıyla yaşayabilmeleri için çocuk hakları eğitiminin önemli olduğu bir anlayışı barındıran eğitim programları ve bu alanda gerçekleştirilecek aydınlatıcı bilimsel çalışmalar ile mümkün olabilir.

KAYNAKLAR

- Akgül Alak, S. (2016). *Pamuk Şekerim I-II Kitaplarının MEB Okul Öncesi Eğitim Programı: (2013) Açısından İncelenmesi*. Erişim tarihi: 19.05.2017, <http://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/>
- Akyüz, E. (2000). *Çocuğun Haklarının Ve Güvenliğinin Korunması (Ulusal Ve Uluslararası Hukukta)*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayını.
- Akyüz, E. (2010). *Çocuk Hukuku, Çocukların Hakları ve Korunması*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Akyüz, E. (2016). *Çocuk Hukuku, Çocukların Hakları ve Korunması*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Aral, N. & Gürsoy, F. (2001). Çocuk Hakları Çerçevesinde Çocuk İhmal ve İstismarı, *Millî Eğitim Dergisi*, (151). Erişim tarihi: 19.05.2017, http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/milli_egitim_dergisi/151/aran_gursoy.htm
- Arslan Cansever, B. & Bilir Seyhan, G. (2016). Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Hazırladığı Çocuk Hakları Temalı Veli Bilgilendirme Panolarından Örnekler. *Eğitim ve Öğretim Araştırma Dergisi- Journal of Research in Education and Teaching (JRET)*, 5(1), 387-402.
- Arslan Cansever, B. & Bilir Seyhan, G. (2017). Öğretmen Adaylarının Çocuk Haklarına İlişkin Algılarının Materyal Tasarımları Ve Görüşleri Çerçevesinde İncelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (41), 98-119.
- Aydınlık, A. (2017). Çocuk Haklarının Gelişiminde Okul Öncesi Eğitimin Yeri Ve Önemi: "Ankara Örneği". Erişim tarihi: 01.12.2017, <http://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/>
- Balbağ, N. L, Gültekin M. & Gürdoğan Bayır, Ö. (2016). Haklarımız var çocukların gözünden çocuk hakları. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(24), 945-970.
- Baydar I.Y. & Yazıcı E. (2015). 60-72 Aylık Çocukların Çocuk Haklarına İlişkin Algılarının Resim Yoluyla İncelenmesi. *Uluslararası Aile Çocuk ve Eğitim Dergisi*, (5), 1-19.

- Covell, K. & Howe, R. B. (2005). *Empowering Children-Children's Rights Education As A Pathway To Citizenship*. Toronto Buffalo London: University of Toronto Press.
- Covell, K. (2012). Child rights C, Butler (Eds.), *The movement, international law and opposition*. Purdue University Press: Indiana.
- Çalışkan, Z., Sağlam, M. & Ulutaş, A. (2015). Bebeklik Döneminde Çocuk Hakları. *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1(2), 502-510.
- Çeliköz, N. & Leblebici, H. (2017). Öğretmen Adaylarının Çocuk Haklarına Yönelik Tutumları. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi ve Eğitim Araştırmaları-International Journal of Social Sciences and Education Research (IJSSER)*, 3(1), 307-318.
- Dinç, B. (2015). Okulöncesi Eğitim Kurumuna Devam Eden Çocukların Ebeveynleri Çocuk Hakları Eğitimi Konusundaki Görüşleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi- Journal of Qualitative Research in Education*, 3(1), 7-25.
- Doğru, M, Gençosman, T., Ataalkın, A. N. & Şeker, F. (2012). Fen Bilimleri Eğitiminde Çalışılan Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerinin Analizi. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, Sayı 9(1), 49- 64.
- Dündar, H. & Hareket, E. (2017). Türkiye’de Çocuk Hakları Bağlamında Yapılan Lisansüstü Tezlerin Araştırma Eğilimlerinin İncelenmesi. *Manas Journal of Social Studies*, 6 (1), 77-94.
- Fazlıoğlu, Z. (2007). *Çocuk Hakları Sözleşmesinde Yer Alan “Çocuk Hakları” Konusunda Öğretmenler ve Yöneticilerin Bilinç Düzeyleri*. Erişim tarihi: 19.05.2017, <http://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/>
- Fendoğlu, H. T. (2000). Uluslararası İnsan Hakları Belgelerinin Uygulanmasında Bağımsız Ölçü Norm Sorunu. *Anayasa Yargısı*, Sayı (17), 363-384.
- Flowers, N. (2007). *Compasito Manual On Human Rights Education For Children*. Council of Europe: The Directorate of Youth and Sport.
- Göle, M. O. (2014). *Okul Öncesi Öğretmenlerin Nitelikli Bir Okul Öncesi Eğitim Programında Bulunması Gereken Özelliklere İlişkin Görüşlerin İncelenmesi*. Erişim tarihi: 19.05.2017, <http://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/>

- Gültekin Akduman, G. & Türkoğlu, D. (2013). Üniversitelerin Okul Öncesi Eğitim Programları “Çocuk Hakları” Dersi ve Öğrenci Görüşlerinin İncelenmesi. *Uluslararası Aile Çocuk ve Eğitim Dergisi*, 1(2), 56-68.
- Gültekin, M., Gürdoğan Bayır, Ö., & Göz, N. L. (2016). Haklarımız Var Çocukların Gözünden Çocuk Hakları. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(24), 945-970.
- Gürkan, T. & Koran, N. (2014). 36-72 Aylık Çocuklar İçin Okul Öncesi Eğitim Programının Çocuğun Katılım Hakkına Yer Verme Durumu Açısından İncelenmesi. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi-Journal of Teacher Education and Educators*, 3(2), 203-226.
- İş, A. (2017). *Okul Öncesi ve Sınıf Öğretmenlerinin (2013) Okul Öncesi Eğitim Programındaki Kazanımların Gerçekleşme Düzeyine Yönelik Algıları*. Erişim tarihi: 19.05.2017, <http://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/>
- Karakoç, F. (2016). *Çocuğun Temel Hakları*. Çocuk Hakları. Meryem, Z. (Ed.), (92-104). Ankara: Pegem Akademi.
- Karaman Kepenekçi, Y. & Aslan, C. (2011). *Okul Öncesi Döneme Seslenen Kitaplarda Çocuk Hakları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Kaya, Ö. M. (2012). *Okul Öncesi Eğitim Öğretmenlerinin Çocuk Merkezli Yaklaşım Uygulamalarının Değerlendirilmesi*. Erişim tarihi: 19.05.2017, <http://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/>
- Kor, K. (2013). *Okul Öncesi Öğretmenlerinin Çocuk Hakları Konusundaki Görüşlerinin Belirlenmesi*. Erişim tarihi: 19.05.2017, <http://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/>
- Koran, N. (2015). Öğretmenlere Yönelik Çocuk Hakları ve Hak İhlalleri Eğitiminin Değerlendirilmesi Üzerine Nitel Bir Çalışma. *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 542-557.
- Males, D. & Stricevic, I. (2001). *Knowing And Living Our Rights- Manual For Children's Right Education in Primary School*. Zagreb: Skolska Knjiga.
- MEB. (2013). *Okul Öncesi Eğitim Programı İle Bütünleştirilmiş Aile Destek Eğitim Rehberi*. Ankara: MEB Yayinevi.

- Musaoğlu, E. M. (2012). *MEB 36- 72 Aylık Çocuklar İçin Okul Öncesi Eğitim Programının (2006) Çocuk Hakları Açısından İncelenmesi*. Erişim tarihi: 19.05.2017, <http://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/>
- Musayeva, G. (2013). *Avrupa Birliği, Türkiye Ve Azerbaycan Cumhuriyetlerinde Çocuk Hakları*. Erişim tarihi: 19.05.2017, <http://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/>
- Özdemir Uluç, F. (2008). *İlköğretim Programlarında Çocuk Hakları*. Erişim tarihi: 19.05.2017, <http://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/>
- Sildir, E. (2016). *Okul Öncesi Döneme Yönelik Hikâye Kitaplarının Milli Eğitim Bakanlığı (2013) Okul Öncesi Eğitim Programında Yer Alan Sosyal Duygusal Alan Gelişimle İlgili Kazanımları Desteklemeleri Yönünden İncelenmesi*. Erişim tarihi: 19.05.2017, <http://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/>
- Şallı, D. (2017). Okul Öncesi Öğretmenlerinin Çocuk Hakları ile İlgili Görüşleri. *Eğitim ve Öğretim Araştırma Dergisi Journal of Research in Education and Teaching (JRET)*, 6(2), 80-87.
- Şimşek, B. Ş. (2016). *Türkiye’de 2005 Yılı Sonrası Çocuk Haklarının Gelişimi*. Erişim tarihi: 19.05.2017, <http://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/>
- Unutkan, Ö. P. (2008). İnsan Hakları, Çocuk Hakları ve Eğitimi. A. Oktay, (Ed.), *Eğitim Bilimine Giriş* (98-120). Ankara: Pegem Akademi.
- Üner, E. (2011). *Okul Öncesi Eğitim Programındaki 36-72 Aylık Çocuklara Farklılıklara Saygı Eğitimi Kazandırmanın Öğretmen Görüşleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi*. Erişim tarihi: 19.05.2017, <http://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/>
- Washington, F. (2010). *5-6 Yaş Grubu Çocuklarına Uygulanan Aile Katımlı Çocuk Hakları Eğitimi Programının Etkililiğinin İncelenmesi*. Erişim tarihi: 19.05.2017, <http://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/>